

MILANA ČERNELIĆ

DVIJE ZADRUŽNE OBITELJI NA PODRUČJU KRIVOGA PUTA

Milana Černelić
Odsjek za etnologiju
Filozofski fakultet
HR 10000 Zagreb

UDK:392.3(497.5)
Izvorni znanstveni članak
Ur.: 2000-04-10

U članku se usporedno prikazuju dvije zadruge s područja Krivoga Puta: *Prpić-Grgajice* iz sela Kosove Buljme i *Tomljanović-Puljiz* iz sela Podbila. Prikazana je zadružna imovina, gospodarenje, organizacija obiteljskog života i njihova dioba prema sjećanju i kazivanju njihovih posljednjih potomaka.

U završnom dijelu članka autorica upućuje na zanimljive pokazatelje postupne diobe ovih zadruga, kroz njihove specifične prijelazne oblike iz zadružne obitelji u inokosnu. Ti su pokazatelji zanimljivi i stoga što su uočeni i u Lici, te u bačkih Bunjevaca i u nekim jugoistočnim dinarskim krajevima.

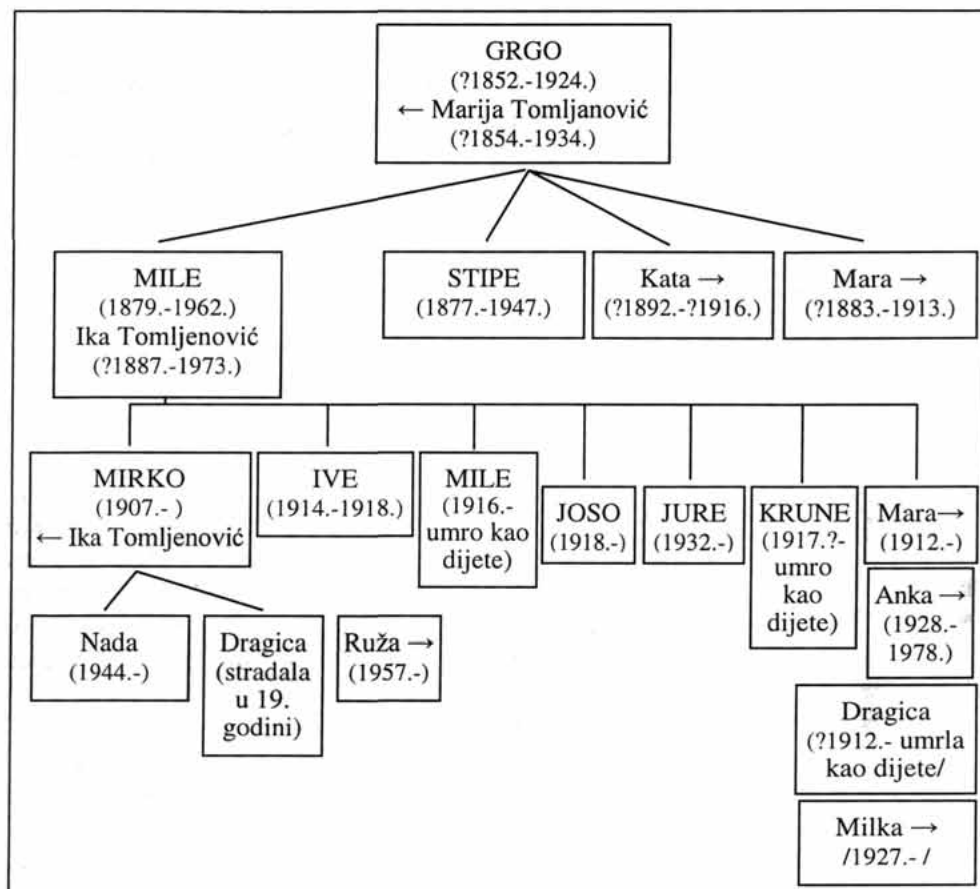
Uvod

Podatci koje sam 1981. prikupila o dvije zadružne obitelji na području Krivoga Puta, u okviru istraživačkog projekta *Seljačke obiteljske zadruge* Odsjeka za etnologiju Filozofskog fakulteta, vrlo su dragocjeni budući da je život primorskih Bunjevaca u obiteljskim zadrugama potpuna nepoznanica. Premda je već i u to vrijeme bilo poteškoća u pronalaženju kazivača koji bi o tome mogli dati podatke, ipak je bilo moguće nešto saznati o zadružnom životu među stanovništvom ovoga podneblja. Stoga sam se odlučila za usporedni prikaz dviju tom prigodom istraženih zadruga s područja Krivoga Puta: *Prpić-Grgajice* u selu Kosovoj Buljimi i *Tomljanović-Puljiz* u selu Podbilu. Iz spomenutih razloga prikupljeni podatci nisu uvijek potpuni. Osobito su manjkavi podatci o zadruzi *Tomljanović-Puljiz*, budući da kazivač Milan Tomljanović nije bio previše

zainteresiran za razgovor, a nije bilo moguće ispitati njegova brata Franu, jer je u vrijeme ispitivanja bio odsutan.

Zadruga Prpića iz Kosove Buljime nazivala se *vamilija Prpić-Grgajice*, dok su je sami zadrugari među sobom zvali *naša vamilija*. Nadimak Grgajice potječe od imena pradjeda kazivača koji se zvao Grgo. Svaka obitelj imala je svoj nadimak, jer je u selu bilo čak osam obitelji Prpića, a četiri kuće bile su u bliskome srodstvu. *Vamilija Prpić-Grgajice* nije klasičan primjer zadruge, kao što ih već odavno u ovome kraju nema. Potomak zadruge Mirko Prpić u vrijeme ispitivanja živio je u Senju.¹ Njegovo pamćenje seže do pradjeda Grge, kojega pamti samo po tome da je za 20 litara ječma kupio 20 *kosaca* zemlje (8-9 jutara), livada i oranica. Imao je samo jednoga sina, Grgu, jer je umro mlad, u četrdesetoj godini života. Majka mu se preudala u susjedno selo Vratarušu i po majci ima dva brata s kojima nije živio u zajednici. Grgo je imao 4-5 godina kad mu je umro otac, i živio je sa stricem Ilijom koji ga je odgojio u svojoj zadrugi. Ilija je živio u zajednici sa svojim bratom. Nakon ženidbe Grgo se odvojio od njih i sagradio kuću za sebe i svoju ženu. Imao je šesnaestoro djece, od kojih je samo četvero ostalo na životu, dva sina, Mile i Stipe, i dvije kćeri, Kata i Mara. Ostalu djecu Mirko ne pamti jer su ubrzo nakon rođenja umrla. Mile, Grgin sin i otac kazivača Mirka i Jose Prpića, i njegov brat Stipe osnovali su svoju *vamiliju* nakon očeve smrti. Dok je još Grgo bio živ, Mile je dosta putovao za zaradom. Za vrijeme Prvog svjetskog rata od 1914. do 1918. bio je u Rusiji u zarobljeništvu. Nakon 1918. opet je išao na front i bio u zarobljeništvu u Italiji i Francuskoj. Zatim je od 1924. do 1925. godine, tražeći posla putovao po Srbiji, Crnoj Gori i drugdje po Kraljevini Jugoslaviji. Nakon očeve smrti više nije izbivao iz kuće jer je preuzeo gospodarenje u *vamiliji*. Stipe je kao zidar stalno putovao po Jugoslaviji, a kući je dolazio kao gost po mjesec dana. Nije slao novac u kuću jer se nije smatrao članom zadruge. Počeo je putovati vrlo mlad i nije se ženio. U zadružnoj kući imao je svoju sobu, u kojoj je spavao njegov brat Mile sa ženom kad je Stipe bio odsutan, a najčešće je bilo tako. Mirko je također već s 12 godina krenuo trbuhom za kruhom. Najprije je bio u Našicama, gdje je kuhao za brigadu 6 mjeseci. Ponovno je krenuo s 18 godina najprije po Srbiji kao naučnik kod zidara 1-2 godine, zatim po Crnoj Gori dvije godine i po Sloveniji 4-5 godina. Prije nego što je postao zidar, Mirko je izučio u Senju stolarski zanat. Time bi se bavio u kratkim intervalima kad je boravio kod kuće. Pravio je mrtvačke škrinje i djevojačke ormare od javorovine i ljeskovine. Povremeno bi s putovanja dolazio kući na mjesec-dva. 1937. došao je iz Slovenije i stavio si *žrvanj za vrat* (oženio se).

¹ Mirko Prpić bio je glavni kazivač, a u ispitivanju su sudjelovali još i njegova žena Ika i brat Joso.

← ušla u zadrugu
→ izašla iz zadruge

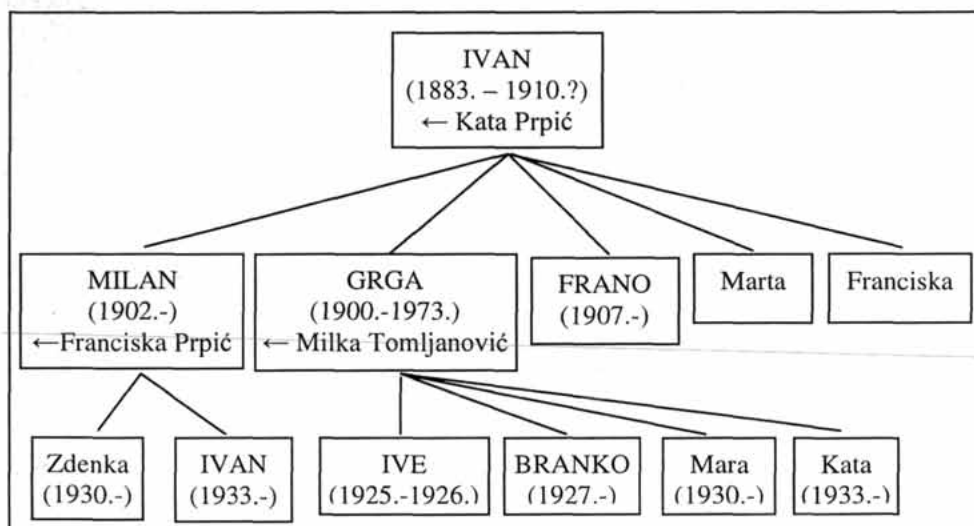
Rodoslavlje zadruge *Prpić-Grgajice* (sastavila M. Černelić prema kazivanju Mirka Prpića)

Ponovno je otišao u Sloveniju, zatim i u Njemačku, gdje ga je zatekao rat. Vratio se kući 1944. i nakon toga je ponovno zbog posla putovao po Srbiji i Bosni do diobe. Njegov brat Joso počeo je putovati u potrazi za poslom sa 16 godina. Bio je u Srbiji i u Njemačkoj. Do diobe je došlo 1947., godinu dana prije negoli se Josu oženio. Svi su živjeli u jednoj kući zajedno u dvije sobe, dok su inače u selu u velikim *vamilijama* živjeli svi skupa u istoj sobi.

Budući da se zadruga sastojala samo od živućih roditelja i jednog oženjenog brata kroz dva naraštaja, ne bismo je zapravo niti mogli smatrati

zadugom u pravom značenju te riječi. Mogli bismo je označiti krmjom zadugom, budući da nije zadovoljavala sve kriterije koji jednu obitelj čine zadružnom, premda su je zadnji potomci zadruge takvom smatrali. Težak život očito je zahtijevao da muški članovi obitelji putuju u potrazi za poslom, pa je tako, primjerice, Mirkov stric Stipe, zbog čestog izbivanja bio oslobođen obveza prema zadruzi.

Zadruga Tomljanovića u selu Podbilu iz zaseoka Tomića nazivala se zadruga ili *vamilija Tomljanović-Puljiz(ova)*.² Puljiz je nadimak njihove obitelji, budući da je to prezime u selu vrlo učestalo. Za obitelj Puljizovih govorilo se da su ovamo došli iz Karlobaga, ali se više ne zna kada je to bilo. Ivan Tomljanović nije živio u zadruzi sa svojom braćom budući da su se oni školovali i raselili. Živio je sam sa svojom ženom i sinovima Grgom, Milanom i Franom. Ivan je umro u 27. godini života, a sinovi Grga i Milan ostali su u zajednici s majkom i nakon ženidbe. Frano nije bio oženjen dok je trajala zadruga. Odijelili su se 1936. Milan se osim poljodjelskim poslovima bavio i zidarskim i šumarskim poslovima, radio je na izgradnji cesta i tunela. Znao je izbivati po 2-3 mjeseca, ponekad i po 2-3 godine. Putovao je po Hrvatskoj i Srbiji.

← ušla u zadrugu
→ izašla iz zadruge

Rodoslovlje zadruge *Tomljanović-Puljiz* (sastavila M. Černelić prema kazivanju Milana Tomljanovića)

² Selo Podbilo sastoji se od 7 zaselaka: Cupići, Tomići, Panjići, Žuljevići, Marketići, Plemići, Šolići i Matići.

Zadružna imovina

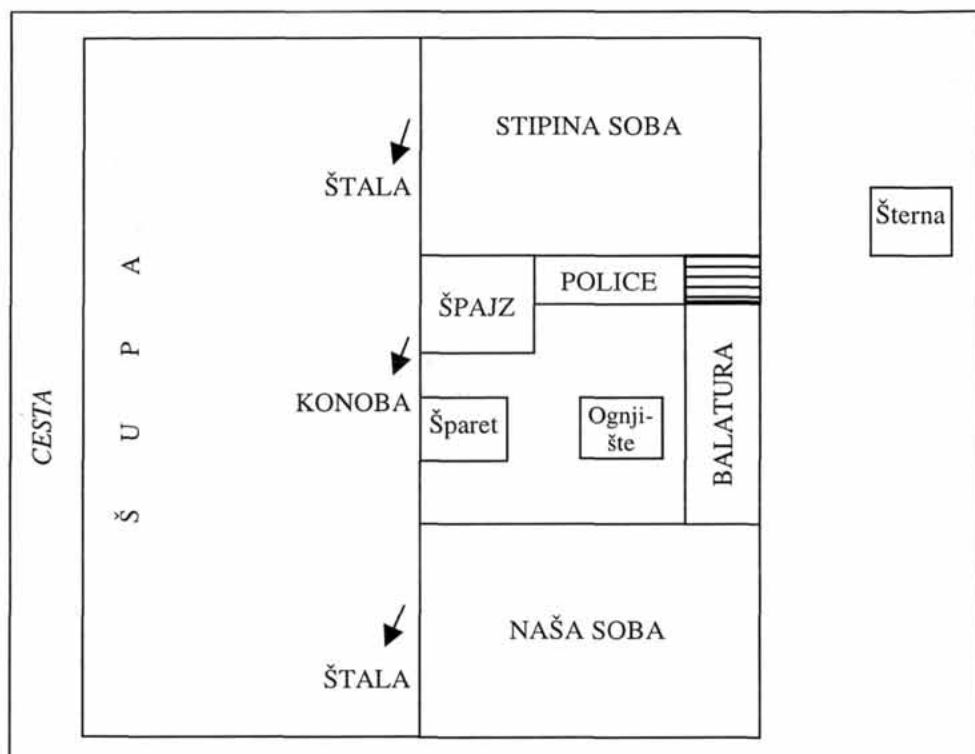
Obje obitelji posjedovale su zemlju koju su naslijedile od svojih pradjedova, jer se zemlja nije kupovala. Zadruga Prpić-Grgajice imala je 20 jutara zemlje.³ Najviše je bilo pašnjaka (*pašanica, pašinac*) i livada (*košanica*), oranica, nešto ledine i šume. Vode nisu imali, osim na dva mjesta lokve s vodom zvane *Liskovac* i *Grebenjača* (Kosova Buljima), te *Danilovac* i *Dražica* (Podbilo). Nazivi pojedinih parcela livada i oranica zadruge Prpić su sljedeći: *Buljik, Šimunova njiva, Latica, Prisadnjak, Buljmice, Zapadak, Bradva, Ograda, Livada, Jaruga, Dolac, Pleća, Poležina* i dr., a zadruge Tomljanovića: *Duboki dolac, Rubanuša, Greben, Šabovac, Cimarova draga, Lačevac, Krč, Ruglo, Paljevina, Draga, Zaglavica, Pekuša, Vršale, Alino bilo, Podastan, Čelimbaša, Paljenik* i dr.

Kuća i kućište zadruge Prpić-Grgajice

Zadružna kuća Prpića u Kosovoj Buljimi bila je u vrijeme ispitivanja srušena. I nakon diobe članovi zadruge ostali su u njoj živjeti 2-3 godine i za to vrijeme svaka je obitelj izgradila sebi nove kuće. Rekonstrukcija kućišta napravljena je prema sjećanju Mirka Prpića. Okućnica se sastojala samo od kuće i *šterne* (bunara). Kuća je bila zidana od kamena na kat, krov pokriven *šimlom*, tankim širokim daskama. Stubama se uspinjalo na *balaturu*, ulazni trijem u kuću. U gornjem dijelu kuće u sredini se nalazila *kuhinja* i dvije sobe sa svake strane. Inače su u selu sve *velike vamilije* imale samo jednu zajedničku sobu za sve članove. Cijelom dužinom sobe prema cesti prostirala se *šupa*, otvorena, na četiri stupa, natkrita krovom od *šimle*. To je bilo spremište za kola i poljske alate. Ispod svake sobe bila je *štala*, a ispod kuhinje *konoba*, u koju se ulazilo stubama s *balature*. U jednom uglu kuhinje nalazio se *špajz*, jedna posebna manja prostorija.

U kuhinji je bilo ognjište do godine 1927. Ognjište se sastojalo od daske prosječene na sredini gdje se stavila zemlja. Iznad ognjišta visile su *komoštre* na drvenoj motki *hrljiki*. Na *komoštre* bi se objesio bakreni lonac zvan *kaštrola*, u kome se kuhalo. Na ognjištu su bile *tronoge*. Pod njih se stavljala žeravica i tako se kuhalo na samome ognjištu. *Kuhinja* je bila sagrađena na *štuk*, bez tavanice. U *špajzu* se držalo piće u *kredencijama* i sve potrepštine za kuhanje. Uz *špajz* su u kuhinji bile police za posuđe kao i pregrade za poklopce.

³ Kazivač Milan Tomljanović tvrdio je da ne zna koliko je zemlje njegova zadruga posjedovala, no najvjerojatnije to nije želio reći.

Tlocrt kuće i okućnice vamilije Prpić-Grgajice (izradila M. Černelić)

U jednoj od soba koju su zvali *Stipina soba*, budući da je u njoj boravio Stipe, kad je povremeno dolazio kući, nalazila se visoka željezna peć i četiri kreveta. U toj je sobi inače spavao Mirko sa ženom, jer je Stipe obično kratko vrijeme provodio s obitelji. Drugu su sobu zvali *naša soba*. Tu su spavali otac, majka i djeca. Bila su dva do tri kreveta. Djeca su spavala na podu od jelovih dasaka na *biljcima*. U *našoj sobi* bila je peć od pečenih cigala u koju se ložilo iz kuhinje.

U *konobu* se stubama silazilo s *balature*. Tu se držalo kiselo zelje i ostalo povrće za zimu. Tu je bila i pregrada za krumpir zvana *klitar*. Inače se krumpir držao još i vani, jer nije sav mogao stati u *klitar*. Iskopao bi se *trap*, okrugla jama u koju se stavljao krumpir, a odozgo se pokrio daskom i prekrio zemljom. Tako se krumpir čuvao preko zime do proljeća. Ispod svake sobe bile su *štale* s odjeljcima za ovce, krave, konje i magarce.

Na tavanu kuće držalo se sijeno i žitarice u bačvama, svaka vrsta zasebno. Hrana i kukuruz namalo također su bili pohranjeni na tavanu. Tu su se držali i plugovi, ili vani na otvorenom, ovisno o vremenskim prilikama.

Pred kućom je bila *šterna*, iz koje se *kalala* (vadila) voda *kalačom*, limenim vedrom na lancu, koje se rukom izvlačilo. *Šterna* je kamenom ozidana izvana, a iznutra *cimentom*.

Kuća smještena uz cestu nije bila ograđena, a iza kuće bila je bašća.

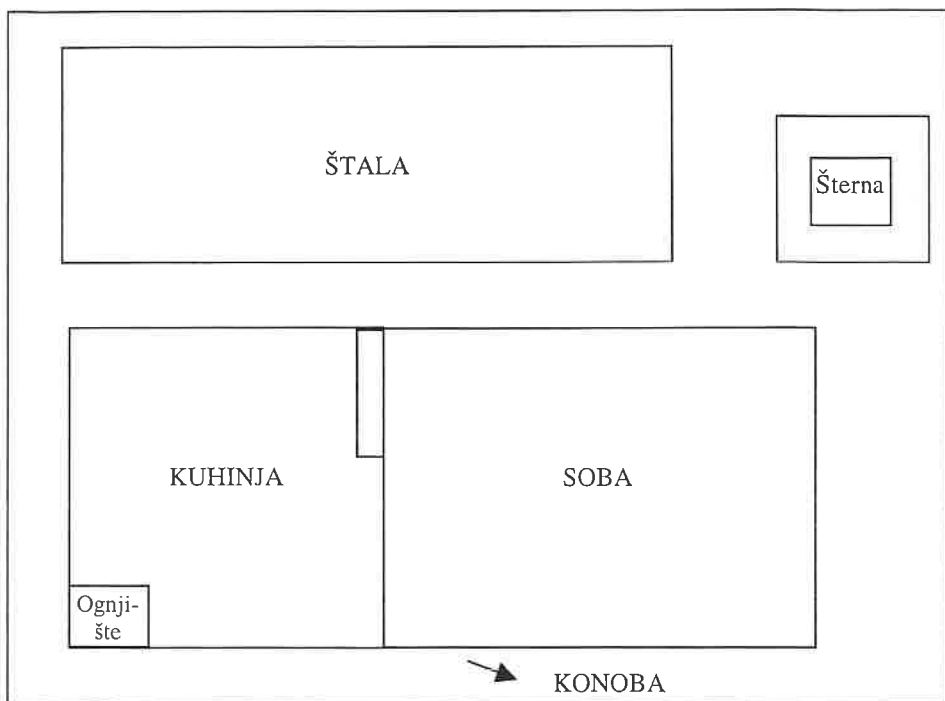
Kuća i kućište zadruge Tomljanović-Puljiz

Zadružna kuća Puljizovih sastojala se od *kuhinje* i *sobe*. Kuća je i u vrijeme ispitivanja postojala, samo što je tada već bila preuređena (Sl. 1). *Štala* je bila zasebna prostorija i od nje je kasnije napravljena kuća za najstarijeg brata. Odmah uz kuću koja je pripala Frani, Milan je sebi izgradio novu kuću. U vrijeme ispitivanja više nije živio u selu, već u Senju. U staroj kući živjeli su Frano i njegova žena, kao jedini stalni stanovnici zaseoka Tomići u Podbilu.

Sl. 1. Prepravljena stara zadružna kuća Tomljanovića
Snimila Milana Černelić 1981.

Pod u *kuhinji* bio je zemljani, a odozgor su bile grede. Do diobe u *kuhinji* je bilo ognjište. Bilo je četvrtasto ozidano, s *komoštrama* koje su bile obješene o motku zvanu *varalica*. Uz ognjište je bila lopata za zgrtanje žari zvana *ožak*. U *kuhinji* je bila udubina u zidu koja je služila kao polica za posuđe. Ispod *sobe* u kojoj su svi zajedno spavali, bila je *konoba*. Odmah iza kuće bila je *štala*. Sastojala se od jedne prostorije, a pojedine vrste stoke bile su jedne od drugih odijeljene pregradama. Uz *štalu* je kamena *šterna* s urezanom godinom izgradnje – 1863. Naziv za dvorište je *prikuća*. Dvorište nije bilo ograđeno. Blizu kuće bilo je posađeno nešto voćaka, a u blizini je bio i vrt na parcelama Danilovac, Podvoda i Krč.

Okućnica zadruge *Tomljanović-Puljiz* (izradila M. Černelić)

Zagrijavanje i osvjetljavanje prostorija

Grijali su se bukovim drvima iz državne šume. Bio je određen *otkaz* drva (količina koja se daje za svaku kuću).⁴

⁴ Za zadruhu *Tomljanović-Puljiz* nema podataka o zagrijavanju zadružnih prostorija.

Kuća se osvjetljavala svjetiljkama na *petroulje*, a za štalu su se rabile zatvorene svjetiljke s ručkom zvane *šišmiši*. U zadruzi Prpić-Grgajice upotrebljavale su se i uljane svjetiljke zvane *uljarice*, kada nije bilo petroleja. Imale su pamučni fitilj zvan *nosić*. Nasulo bi se ulje ili mast u limenu posudicu i potpalio pamučni fitilj. Osim toga bilo je i *lučerni*. Kada nije bilo ni petroleja ni masti, upalila bi se *lučerna*, koja se sastojala od jelove grane zvane *smugor*, koja je dugo svijetlila. Podatci o rasvjeti i nazivima za rasvjetna tijela u zadruzi Puljizovih donekle se razlikuju. Ako nije bilo petroleja, palila se *luč*. U kanticu bi se stavila svinjska mast i uronio pamučni *kostinj*, koji gori. Tko je imao pčele, upotrebljavao je i svijeće od voska zvane *milikerce*, a ponekad i *laterne* od lima.

Zasebno vlasništvo

Podatci o zasebnom vlasništvu razlikuju se u dvije istražene zadruge.

U zadruzi *Prpić-Grgajice* zasebno vlasništvo činila je jedino *prćija*, a to je ono što je djevojka udajom donosila u *vamiliju*. Obično je majka za kćer odgojila kravu. Krava je na sebi nosila *prćiju*, tekstilne predmete kao što su bili *biljci*, plahte, prekrivači, odjeća. Krava bi se nastavila hraniti od zadružne hrane. Mlijeko koje je krava davala, pripadalo je zajednici, dok bi tele žena prodala i raspolagala novcem od prodaje. Tim je novcem kupovala odjeću za sebe, svojega muža i djecu. Krava je bila na zajedničku korist, a tele je pripadalo vlasniku. *Prćija* je mogla biti i komad zemlje. Ta je zemlja postala zadružno vlasništvo, zajednički se koristila. U slučaju diobe taj bi komad zemlje pripao mužu i ženi, povrh zemlje koja se kao zajednička dijelila između pojedinačnih obitelji.

Prema Milanu Tomljanoviću u zadruzi Puljizovih nije bilo zasebna vlasništva. Jedino je *dota* bila vlasništvo žene. Pod *dotom* se razumijeva sve što žena udajom donese u novi dom: *štramac* za spavanje, *biljac*, *prešlica*. U slučaju da žena ostane udovica i da se ponovno preuda, odnosno ode iz zadruge, svoju *dotu* nosi sa sobom. Kod Puljizovih drugog oblika privatnog vlasništva nije bilo, ali je u selu bilo zadruga u koje je žena kao dio *dote* donijela i komad zemlje ili *blago*.

Tkalačkog stana zadruge nisu imale, jer se u ovome kraju nije tkalo ni u starini, već se odjeća kupovala. Svaka žena imala je svoju vlastitu *prešlicu* kao dio svoje *prćije*, odnosno *dote*.

Gospodarenje

U zadruzi Prpića držali su 5-6 krava, 2-3 prasca, po 15 ovaca i jednog magarca. Ovce su imale svoju *gajbu* u *štali*. Bio je po jedan bik za dva do tri sela. Zadruga Tomljanovića imala je 4-5 krava, 1-2 svinje, 15-20 ovaca i 1-2 konja. Obje su zadruge imale kokoši, pse i mačke.

Od oruđa su obje zadruge posjedovale drveni plug i kola.⁵

Blago se izgonilo na pašnjake, kako Milan Tomljanović kaže, na *ispašinac*. To je bio posao uglavnom predškolske djece, ali i nešto starije, kada nisu bila u školi. Zimi i u jesen blago bi po cijeli dan bilo na paši, a ljeti od jutra do 10-11 sati (Mirko Prpić: vraćaju se kući na *popas*), a predvečer kada sunce popusti, ponovno se goni na pašu.

U zadruzi *Prpić-Grgajice* mlijeko su trošili i prerađivali ga. Pravili su sir od *teletije mirice* (želuca) kao sirišta. Kada se usiri, izažima se rukama i zamota u krp, oblikuje i stavlja na tanjur za upotrebu, a ako se ostavi za kasnije, još se i osuši. Maslac se *meja* (inf. *mesti*) u *stapu* pomoću *mećaje*. Mlijeko se prodavalo. Stanovnici Krivoga Puta prodavali su mlijeko u Senju. Transportiralo se u *kantelatama* (limenim kantama) na magarcu, tko ga je imao, a tko nije, na leđima. Žene su ujutro rano, oko 4-5 sati raznosile mlijeko. To je radila majka, čak i baba, uglavnom starije žene, a gdje ih je bilo, i djevojke. I u zadruzi Puljizovih pravili su se sir, kiselina i maslac, ali se mlijeko i mliječni proizvodi nisu prodavali.

Od ovčje vune žene su plele čarape, *maje* i *štrample* za potrebe članova zadruge. Prpići su nešto vune prodavali, za razliku od Tomljanovića. Ovčje se meso stavljal na dim. Meso su dimili nad ognjištem.⁶ Objje su obitelji držale prasce samo za vlastite potrebe, da imaju dovoljno suha mesa i masti preko godine.

Lovom i ribolovom nisu se bavili. Tomljanovići se nisu bavili niti pčelarstvom, dok je u zadruzi Prpića uzgoj pčela bio važna privredna grana. Imali su 2-3 *ulišta* i 10-15 rojeva pčela. Pčele su držali pred kućom, a u jesen i zimu na *podu* (tavanu).⁷ Med se prodavao, a zaradom od meda raspolagala je zajednica.

Od žitarica su uzgajali pšenicu, ječam i zob, dok su Tomljanovići uzgajali još i nešto kukuruza i *jeldu* za svinje. Zemlja je bila pogodna za uzgoj kukuruza,

---

⁵ Prema kazivanju Mirka Prpića drveni plug sastojao se od *ručica*, *gredelja*, *noža*, *plaza* (na stranu) i *crta*. U zadruzi njegove obitelji imali su i jednu drvenu *branu*. Sastojala se od dasaka, a odozgo su bila tri deblja drveta s klinovima. Otraga su bile pričvršćene grane, na to se stavio kamen ili je sjelo nekako dijete da pritisne zemlju.

⁶ Prema Milanu Tomljanoviću neki su u selu Podbilu imali posebno zidane *bajte* za dimljenje i sušenje mesa.

⁷ Rojeve su kupovali ili su ih tražili u šumi. Odrezali bi panjeve u šumi s pčelama, donijeli bi ih kući, kadili pčele (istjerali ih iz panja tako da su zapalili krp) i istresali u košnice zvane *ulišta*. *Ulišta* su četvrtasta, od dasaka s otvorom pri dnu zvanom *leto*, a odozgo je poklopac koji se može podignuti. Pedesetih godina počeli su upotrebljavati moderne košnice koje se zovu *šniderke*.

ali se malo sijalo zbog jakog vjetra. Imali su *vrta* blizu kuće. Od povrća su sadili krumpir, grah, zelje, blitvu, *kumiradu* (korabu), *ripu*, *mernu* (mrkvu).⁸

Najveći dio zemlje zadruge Prpić-Grgajice bio je pod pašnjacima i livadama. Godišnji urod pšenice prosječno je iznosio 2-3 *kvintala* (1 kvintal = 100 kg), 6-7 *kvintala* ječma i 1-2 *kvintala* prosa. Žito se nije prodavalo, već se do 60% kupovalo, ako je bila nerodna godina. Ako je urod bio bolji, manje se kupovalo, ali se uvijek moralo dokupiti jer nije bilo dovoljno dobre zemlje za uzgoj žitarica. Mijenjala se namjena pojedinih parcela oranica, tako da je jedne godine na komadu zemlje bilo npr. *ječmište* (parcela zasijana ječmom), a druge godine *krumpirište* (parcela zasađena krumpirom). Zemljište se *đubrilo*. *Đubar* se vozio kolima iz *štale*. To je bilo grabovo, jasenovo, kljenovo ili lipovo lišće zvano *šušanj*, koje je bilo pod blagom. Pokupilo bi se u šumi i u jutanim vrećama nosilo pod blago u *štalu*. Tko nije imao kola, nosio bi *đubar* na magarcu ili na konjima. *Đubrenje* zemlje trajalo je tri dana.

Žetva je trajala 3-4 dana i taj su posao obavljale žene.⁹ Kosidba je trajala i više od 15 dana. Žito se vršilo konjima,¹⁰ zatim se vijalo na vjetru.¹¹ U *vamiliji Prpić-Grgajice* žito se nakon vijanja vezivalo u jutane vreće i nosilo se kući, gdje se ostavljalo u badnjevima na tavanu. Za vrijeme Prvoga svjetskog rata žito se mljelo na žrvnju, ali su se manje količine mljele i na mlincu za kavu. Žrvanj nije imala svaka obitelj, pa tako ni njihova obitelj, pa su morali davati *ujam* da im se žito samelje. Na 10 kg davao se 1,5 kg žita na *ujam*, a još je k tome svatko sam sebi mlio žito. Plaćala se samo uporaba žrvnja. Nakon Drugoga svjetskog rata služili su se mlinovi na vodi kod Jurjeva pod Krmpotama. Plaćalo se za *šolde* ili na *ujam*, 2-3 litre za 50 kg žita. *Vamilija Tomljanović-Puljiz* žito je mljela u mlinu na Žrnovici kod Kljenovice, kod gazda Barbića. Za uporabu mlina plaćao se *ujam*, 2-3 kg na 100 kg žita.¹²

⁸ O uzgoju povrća nema podataka za zadrugu *Prpić-Grgajice*. Voće nisu uzgajali. Do 1937. imali su samo divlju trešnju. Tek nakon diobe zadruge počeli su se baviti voćarstvom. Tomljanović također nisu imali posebnog voćnjaka, već su u blizini kuće zasadili koje drvo jabuke i šljive.

⁹ O žetvi nema podataka za zadrugu Puljizovih.

¹⁰ Na sredini *guvna* na dijelu ledine zatuče se *stožen* (Kosova Buljima) ili *stožer* (Podbilo), drvena motka, i privežu 2-3 konja tako da budu jedan do drugoga. Jedan ih čovjek *kandžijom* tjera po žitu. Milan Tomljanović je istaknuo da se žito po kome konji gaze, zove *vršaj* i da se nakon 15-20 minuta konji kreću u suprotnom smjeru da im se *ne zavrti svist*. Kad konji dobro izgaze žito, onda drugi čovjek vilama protresa žito i preokreće ga. Po tri puta se tako okretalo.

¹¹ Žito se drvenom lopatom *skrenulo kraju kad je vitar puva* (M. Prpić). Kada odvojeno žito od pljeve padne na hrpu, granom zvanom *šujica* odvaja se preostala pljeva u slučaju da se nije sasvim odvojila na vjetru. M. Tomljanović precizirao je da je jedna žena bacala, a druga bi stavila na sebe plahu ili neku drugu tkaninu da ne pada *pliva* po njoj, i odvajala ostatke pljeve granom zvanom *šulj*.

¹² Neke obitelji u selu imale su svoj ručni žrvanj.

U zadruzi *Tomljanović-Puljiz* za trgovinu je bio zadužen *gospodar* kuće. Prodavao se krumpir, zelje, drva iz šume, janjci, telad, krave u Senju, a prodavali su i konje kad bi ostarjeli, u Brinju i Otočcu. Povremeno bi i prekupci dolazili u selo i otkupljivali. Novac od trgovine skupljao se u zajedničku blagajnu i od tog se novca po dogovoru kupovalo sve što je bilo potrebno ukućanima. U zadruzi *Prpić-Grgajice* prodavalo se samo mlijeko, med i nešto vune. U obje zadruge kupovali su se sljedeći artikli: brašno, šećer, sol, duhan, petrolej, odjeća i obuća. Obuću su kupovali kod opančara u Senju. Tomljanovići su obuću kupovali još i u Sloveniji, a teretne opanke za rad nabavljali su od *gantara*. U Podbilu bio je i *šusteraj*, pa su i tu nabavljali kožne opanke. Članovi zadruge *Prpić-Grgajice* do početka Prvoga svjetskog rata sami su izrađivali drvene opanke.¹³ Osim spomenutih artikala Prpići su kupovali još i ječam i grah, a Tomljanovići mlade prasce.

Do novca se u obje zadružne obitelji dolazilo zaradom stečenom izvan zadruge, a ne od poljoprivrede i stočarstva. Jedino su Puljizovi, kako je već spomenuto, prodavali neke artikle i nešto stoke, a Prpići samo mlijeko. Prehrambene potrebe zadovoljale su se pretežito vlastitom proizvodnjom, premda to nije uvijek bilo dovoljno. U obje zadruge sve je troškove snosila zajednica, budući da je svaki član zadruge sav zarađen novac davao u zadrugu. *Gospodar* je određivao koliko će se trošiti i u koje svrhe. Novac je bio kod njega, a kada je bio odsutan, njegova je žena čuvala novac. Milan Tomljanović slao je novac *gazdarici* i ona je njime raspolagala i određivala u koje će se svrhe upotrijebiti, budući da je *gazda* njihove zadruge mlad umro. Dok je bio živ, čuvao je novac i o svemu vodio računa zajedno s *gazdaricom*.

Život u zadruzi

Zadrugu su nazivali *vamilija*, a starješina je bio *gospodar* kuće. *Gospodar* ili *gazda* bio je otac, najstariji član zadruge. Mirko Prpić je naglasio da su brojnije zadruge nazivali i *velikim vamilijama*, a svoju su zadrugu zvali *naša vamilija*. Ako je domaćin zadruge bio otac, ukućani su ga zvali još i *didu* ili *ćaća*. Ako nije živ otac, rukovođenje zadrugom preuzima najstariji brat. Ako je *gospodareva* žena sposobna, i ona može postati *gospodaricom*. U zadruzi *Tomljanović-Puljiz* majka je postala *gospodaricom* jer su djeca još bila nejakka kad im je umro *gospodar*. *Gospodarica* je upravljala i određivala što će se raditi, brinula je o blagu, a sinovi su joj u tome pomagali.

¹³ Opanci su se izrađivali na sljedeći način: izrezala bi se stopa od drveta, koža bi se *privratila* naopako, oko oboda bi se pričvrstila za drvo *čavličin* tzv. *praćica* (vijenac).

U zadruzi *Prpić-Grgajice* zadatci *gospodara* bili su da pomaže u poslu, da vodi ekonomiju i plaća porez. On je raspolagao imovinom. Vodio je brigu o blagu, a kad je on umro, to je zaduženje preuzeo najstariji sin. Ostali nisu bili upućeni u taj posao, jer su uglavnom bili odsutni. *Gospodar* nije nikoga kažnjavao, ali ako je netko bio neposlušan ili je odbijao posao, vikao je i psovao bi ga i dotični se morao vratiti *u štos*, pokoriti se njegovoj volji. U načelu se malo griješilo, svatko je svoj dio posla savjesno obavljao. Ništa se nije odlučivalo bez znanja i dopuštenja *gospodara*.

Gazdarica je u obje zadruge bila *gazdina* žena, s tom razlikom da je u zadruzi Puljizovih dosta brzo preuzela i *gospodarevu* ulogu zbog njegove prerane smrti. Ona je obavljala sve kućanske poslove: kuhala je i posluživala oko stola, pekla kruh, kupila jaja i vodila brigu o djeci. *Gazdarica* je u kući bila zvana *planinka*. Ako nije mogla obaviti sama sve te poslove, zamijenila bi ju kći ili nevjesta po potrebi. Ostale su žene radile u polju. Rublje su žene prale po dogovoru. U zadruzi Prpića katkada je i taj posao obavljala *gazdarica*, a žene su uglavnom radile u polju, jer muškaraca nije bilo kod kuće. Sav se posao obavljao po dogovoru. Netko bi otišao k blagu, a uvečer su sve žene pomagale svekrvi kod kuće. Najviše je posla imala mlada nevjesta, jer je ona od početka trebala pokazati kakva je kućanica i kuharica. Kod Prpića je domaćinova žena postala *gospodar* nakon njegove smrti. Ako zna upravljati imanjem, onda ona i upravlja, a ako tome nije vična, taj dio posla preuzima najstariji brat.

Gospodar je navečer izvršio raspored poslova u polju, svakome je odredio što će raditi, a o kućnim su se poslovima žene međusobno same dogovarale. O djeci su se svi zajedno brinuli, najviše stariji. Svi članovi zadruge Tomljanović-Puljiz, koja je rano ostala bez *gospodara*, također su se navečer dogovarali o podjeli posla sutradan, a *gazdarica* je određivala što će se raditi. Nije bilo neke određene podjele posla. Žene su se također međusobno dogovarale oko svojega dijela posla. *Gospodarica* je određivala što će se kuhati.

Radilo se i za nadnicu, koja je bila niska, no u zadruzi *Prpić-Grgajice* zadrugari su sve poljodjelske poslove obavljali sami bez najamnika.¹⁴ U oba sela organizirala bi se moba pri većim poljodjelskim poslovima kao što su košnja i žetva. Tada bi suseljani išli jedan drugome u zamjenu.

U zadruzi *Tomljanović-Puljiz* ustajanje je ljeti bilo u 3-4 ure, a zimi oko 6 sati. Spavati se išlo oko 9-10 sati, a žene nešto kasnije. Zimi se toga nisu strogo

¹⁴ Ako netko nije imao orača, zvao bi onoga tko ima konja ili vola i kola. Ako su to bili poznati, radili su im *džabe*, u suprotnom bi im se platilo po 100 dinara za cijeli dan. M. Prpić nije precizirao u kojem se razdoblju toliko iznos plaćao najamniku. Konji su se uprezali *u ajam*, a štranje (uzde) za *varigu* (motku), dok su se volovi uprezali *u aram* (jaram).

pridržavali. Ujutro rano je bio *ručak*, a oko 9 sati *veliki ručak*, u podne *užina*, oko 4-5 sati *mala užina* i navečer *večera*. Takav je red bio ljeti kad se puno radilo, a zimi su bila samo tri glavna obroka. Hranu je majka nosila u polje na leđima u torbi od vune, a ako je polje bilo daleko, na konjima. Kad se radilo na udaljenom komadu zemlje, znalo se spavati u šumi, da se ujutro što ranije počne s poslom. Nije bilo posebno određeno gdje će tko sjediti za stolom. Ranije se jelo iz zajedničke zdjele, a kasnije svatko iz svojega *pladnja*.

U zadruzi *Prpić-Grgajice* ustajanje je ljeti bilo u 3 sata, a zimi oko 7. Na spavanje se i ljeti i zimi išlo u 8-9 sati. Zimi su se muškarci katkada kartali, a žene su prele i plele, pa bi se u tom slučaju išlo kasnije na spavanje. Kada su ljeti bila prela, ne bi ni išli spavati, jer je svatko morao od ranog jutra na posao. Prvi bi se ustali *gazda* i *gazdarica*. On se morao pobrinuti za blago, a zatim bi budio ostale. Muškarci su se uključivali u poljske poslove kad su došli iz svijeta. S blagom se nisu bavili, jer ga nisu znali hraniti niti s njima pravilno postupati. Za doručak zvan *ručak* najviše se jelo nešto suhoga mesa, *palente*, *kiseline*, mlijeka. Za ručak zvan *užina* pripremala se tjestenina, grah, ječam, zelje i meso. Između *ručka* i *užine* postojao je i međuobrok *mala užina*, koji se sastojao najčešće od sira, mlijeka ili bijele kave. Za večeru se jeo ječam, grah, tijesto, katkada i u kombinaciji. Za stolom je na čelu stola sjedio otac, a majka je posluživala. Ostali su sjedili bez posebnog redoslijeda, a djeca su se smjestila zasebno u kutu sobe. Kada je bila *oskudacija*, otac ili majka dijelili bi kruh i meso, a inače se svatko sam posluživao. Do 1920. svi su jeli iz zajedničke zemljane zdjele. Posjedali bi na malo nižu stolicu uokolo i jeli bi iz iste zdjele. Molitva je bila obvezna prije svakog jela. Molili su *gazdarica* i *gospodar*. Nedjeljom i praznicima obvezno se išlo u crkvu. U kući je ostajala samo ona žena koja je taj put bila zadužena za kuhanje.

U vrijeme postojanja zadruga odnosi unutar nje bili su dobri. Bez dopuštenja domaćina ništa se nije moglo učiniti niti bilo kuda otići. Udovica je dobivala dio svojega muža, ako se ne preuda. U protivnom je dobivala samo pokretni dio imovine (stoku). U tom slučaju njezino dijete dobiva očev dio. U zadruzi Prpića nije bilo domazeta.¹⁵

Zadruga je uživala ugled u selu jer se na taj način lakše i bolje živjelo budući da je u ovome kraju prevladavalo siromaštvo.

¹⁵ U drugim zadrugama u selu bilo je takvih slučajeva. O tome nema podataka za zadrugu Tomljanović-Puljiz.

Dioba zadruge Prpić-Grgajice

Bilo je više uzroka za diobu zadruge. Nesloga između svekrve i snahe bila je glavni uzrok, jer je život u zajednici osiguravao lakši i bolji život. *Ako je jedan pametan, a svi bedasti, lako je bilo, ali ako su više njih postali pametni, nije valjalo*, prokometirao je Mirko Prpić. Dijelom je uzrok bila i kriza u svijetu; ako su muškarci u inozemstvu loše zarađivali, nisu bili u mogućnosti slati dovoljno sredstava u zadrugu, a ona je bez tih prihoda teško mogla opstati. To je bilo poratno vrijeme i više nije bilo ekonomskih uvjeta za opstanak zadruge.

Diobu su izvršili otac i najstariji sin. Otac je bio za diobu, a Mirko nije, jer se bojao da se samostalno neće uspjeti održati. Nisu se dijelili sudskim putem, već po međusobnom dogovoru. Otac i tri brata podijelili su zemlju na četiri jednaka dijela, bez obzira na to što je samo Mirko bio oženjen. Kuća je ostala zajednička. Ocu su pripala dva dijela od kuće, s tim da su s njim živjeli Joso do ženidbe, a Jure do svoje 18. godine. Mirko je sa ženom dobio sobu. Ostao je u staroj kući dok nije sagradio kuću 2-3 godine nakon diobe za svoju obitelj. 1961. preselio se u Senj da bi školovao djecu, jer više nije bilo ni osnovne škole u selu. Joso je nakon dvije godine napustio roditeljski dom. U vrijeme ispitivanja još su imali zemlju, ali je više nitko nije obrađivao, već su za nju i nadalje samo plaćali porez.

Mirko je dobio jednu kravu i konja, dok Joso i Jure nisu dobili ništa jer su bili s roditeljima. Ocu je pripao jedan konj i tri krave. Ostalo je oko 200 kg hrane. Mirko nije htio uzeti svoj dio hrane, kao ni svoj dio neobranog priroda.

Plug, kola i brana ostali su nepodijeljeni. Svi su se i nakon diobe njima koristili po potrebi i dogovoru.

Dioba zadruge Tomljanović-Puljiz

Do diobe zadruge došlo je zbog toga što je broj članova *vamilije* narastao, a svatko je želio biti svoj gospodar. Dioba je izvršena 1936. Nije ih podijelila majka, već su se braća međusobno dogovorila o diobi. Zemlju su podijelili na tri jednaka dijela, na taj način da su svaki komad zemlje dijelili na tri dijela. Jednu parcelu dijeli jedan brat, drugu drugi i tako redom dok se zemlja nije sasvim podijelila. Manje parcele nisu dijelili, već su ih naizmjenično koristili, svake godine drugi brat. Nisu se podijelili putem suda, već je to bila *tajna dioba*. Zakonski je dioba sprovedena nakon Drugoga svjetskog rata, kada su se ukidale zadruge.

Blago su dijelili na jednake dijelove po lozama. I blago su dijelili po izboru, ali tako da je svaki brat u tome ravnopravno sudjelovao.

Kuća je ostala najmlađem bratu Frani. Štala je pripala najstarijem bratu Grgi, koji si je nad štalom nadgradio kuću. Majka je po svom izboru ostala s

Grgom. Zbog toga je Grgo dobio komad zemlje više i kravu, kojima je raspola-
gao do majčine smrti. Milan je sebi izgradio kuću pored štale preuređene u kuću.

Obrani i neobrani prirod podijeljen je na približno jednake dijelove. Nepodijeljeni su ostali plug i kola kojima su se sva tri brata po potrebi i dogovoru služila.

Završna razmatranja

Zanimljive su pojedinosti o načinu diobe dviju prikazanih zadruga. Obje su se zadruge podijelile po dogovoru interno, ne i sudski. Zadruga *Tomljanović-Puljiz* se i formalno podijelila tek kad je to postalo obvezno po zakonu. I nakon diobe članovi bivše zadruge *Prpić-Grgajice* ostali su živjeti 2-3 godine na istom prostoru. Osim toga, zajednički su upotrebljavali po potrebi nekadašnji zadružni ratarski pribor, a k tome je svaka odijeljena obitelj Tomljanovićevih imala pravo naizmjenično obrađivati manje nepodijeljene parcele zemlje. Takve okolnosti diobe ovih dviju zadruga pokazuju elemente postupne diobe zadruga. Do diobe dolazi između ostaloga i zbog težnje pojedinih članova zadruge za samostalnošću izražene u stjecanju vlastitih prihoda (čega je dijelom bilo i u vrijeme postojanja zadruga) i zbog novonastalih ekonomskih prilika, no istodobno, može se zapaziti i određeni stupanj zajedništva i nakon diobe. Prpići su i dalje živjeli 2-3 godine u zadružnoj kući. Osim toga, njihova zadruga i u vrijeme njezina postojanja nije zadovoljavala sve kriterije koji jednu obitelj čine zadružnom, ali i u takvom krnjem obliku njezini zadnji potomci smatrali su je zadrugom. Članovi bivše zadruge *Tomljanović-Puljiz* nastavili su živjeti svi na istom prostoru: jedan brat pretvorio je štalu u stambeni prostor, drugi je izgradio pored nje novu kuću, a zadružna kuća pripala je trećem bratu.

Zasad su to jedini podatci o diobi zadruga na ovom području i samim time zapravo nema dovoljno pokazatelja o tendenciji postupne diobe zadruga u primorskih Bunjevaca. Ipak se i na tako malom uzorku istraživanja mogu zapaziti određeni pokazatelji postupne diobe kroz specifične prijelazne oblike iz zadružne u inokosnu obitelj. Ti su pokazatelji zanimljivi i stoga što su takve tendencije uočene i u nekim jugoistočnim dinarskim krajevima i u bačkih Bunjevaca, osobito u južnoj Mađarskoj.¹⁶

Postupni prijelazni oblik iz zadružnog u inokosni sustav obiteljskog života, premda je nastupio znatno kasnije nego što je to bio slučaj na drugim prostorima, karakterističan je i za zadrugu *Rukavina-Jauci* u Smiljanskom Polju u Lici.¹⁷

¹⁶ M. ČERNELIĆ, 1990, 318, 320.

¹⁷ M. ČERNELIĆ, 1999, 310.

Prema oskudnim podacima o zadrugama s područja Like prave diobe zadruga u njihovoj završnoj fazi postojanja nije niti bilo, jer su se one većinom raspdale poradi loših ekonomskih prilika, kao i učestalog odlaženja stanovništva Like u svijet u potrazi za zaradom.¹⁸ Zanimljiv je i primjer zadruge Došena iz Brušana kod Gospića, koja je bila pred diobom još 1929., ali je dioba odgođena, pa je zadruga smrću zadnjega gospodara prestala postojati, a preživjeli brat je preuzeo brigu o majci. Druge zadruge u selu su se dijelile, ali je prema mišljenju kazivača Stipana Došena jedini uzrok tome bila nesloga žena; one su na taj čin nagovorile svoje muževe, koji se svojevrijem ne bi odlučili na taj korak.¹⁹

Premda nedostatni, podatci o diobi pojedinih zadruga u Primorju i Lici pokazuju zanimljivu tendenciju opstojnosti određenih elemenata zadrugnog načina života i nakon što su zadruge formalno prestale postojati. Za određenije zaključke o pojavi postupne diobe ili prirodnog odumiranja zadrugnog načina života trebalo bi obaviti daljnja istraživanja obiteljskih zadruga i oblika njihove diobe na prostoru Primorja i Like naseljenom Bunjevcima.

Literatura i izvori

Skraćenica za označavanje rukopisne arhivske građe:

Etnološki zavod Filozofskog fakulteta u Zagrebu - Zadruga = EZ FFZ Z

Milana ČERNELIĆ, *Zadruga u Trnovcu*, 1981, EZ FFZ Z 133.

Milana ČERNELIĆ, *Zadruga Došen, Brušane*, 1981, EZ FFZ Z 134.

Milana ČERNELIĆ, *Zadruga Prpić-Grgajice, Kosova Buljima (opć. Krivi Put)*, 1981, EZ FFZ Z 136.

Milana ČERNELIĆ, *Zadruga Tomljanović-Puljiz, Tomiči-Podbilo*, EF FFZ Z 137.

Milana ČERNELIĆ, O tragovima zadruge kod Bunjevaca u južnoj Mađarskoj, *Migracijske teme*, 6/3, Zagreb, 1990, 311-323.

Milana ČERNELIĆ, *Zadruga Rukavina-Jauci iz Smiljanskog Polja*, *Senjski zbornik*, 26, Senj, 1999, 297-312.

Mara HEĆIMOVIĆ-SESELJA, *Zadruga Ivčević-Hećimović, selo Ivčević Kosa - kotar Gospić*, u: *Seljačke obiteljske zadruge 1*, Publikacije Etnološkog zavoda Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu 3, Zagreb, 1960, 5-17.

¹⁸ M. HEĆIMOVIĆ-SESELJA, 1960, 15; M. ČERNELIĆ, 1981, EZ FFZ 133.

¹⁹ M. ČERNELIĆ, 1981, EZ FFZ 134.

ZWEI FAMILIENGENOSSENSCHAFTEN AUF DEM GEBIET VON KRIVI PUT

Zusammenfassung

In diesem Artikel werden zwei Familiengenossenschaften auf dem Gebiet von Krivi Put parallel dargestellt: Prpić-Grgajice aus dem Dorfe Kosova Buljima und Tomljanović-Puljiz aus dem Dorfe Podbilo. Es wird das Familiengenossenschaftsvermoege, die Wirtschaft, die Organisation des Familienlebens und ihre Teilung nach den Erinnerungen und dem Erzaehlen ihrer letzten Nachfolger beschrieben.

Am Ende des Artikels weist die Autorin auf sehr interessante Daten ueber die allmaehliche Teilung dieser Familiengenossenschaften hin auf Grund der spezifischen Formen des Ueberganges aus der Familiengenossenschaft in die einzelne Familie. Diese Daten sind auch deswegen interessant, weil in der Lika, bei den Bunjewatzern in der Bačka und in einigen suedlich-oestlichen Gebieten des Dinara-Gebirges aehnliche Formen des Lebens zu sehen sind.

THE TWO COOPERATIVE FAMILIES IN THE REGION OF KRIVI PUT

Summary

Two cooperative societies in the region of Krivi Put have been described: Prpić-Grgajice from Kosova Buljima village and Tomljanović-Puljiz from Podbilo village. It is described further the property belonging to the cooperative societies, then managing, organization of their family lives and their partition, all according to the memories and narration of their last descendants.

In the final part of the article, the author points out some interesting indicators of gradual partition of those two cooperative societies through their specific transitive forms from the cooperative to the sole family lives. Said indicators are interesting also because they were observed in Lika, with Bunjevci from Bačka and also with some south-east Dinaric regions.